

Հ. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

**ՄԱՅԻՍՅԱՆ ԶԻՆՎԱԾ ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՂԱԶԱԽ-ՇԱՄՇԱԴԻՆՈՒՄ**

Առաջնատիպ Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների Ակադեմիայի 1947 թ.
№ 4 «Տեղեկագրից»

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ
Ե Ր Ե Վ Ա Ն 1 9 4 7

9(47.925)

27257

4.29

Կարապետյան, Ն

և պիմանալ արարած բոլորից
հանձնարեալ:

ՄԱՍԿՈՎԱ Է 1961 թ.

Հ. Կարապետյան

3345/9(47925)21

4-29

9(47)21

ՄԱՅԻՍՅԱՆ ԶԻՆՎԱԾ ԱՊՍԱՄԲՈՒԹՅՈՒՆԸ ՂԱԶԱԽ-ՇԱՄՇԱԴԻՆՈՒՄ

1920 թ. մայիսյան զինված ապստամբությունը Հայաստանում, Բաքվի կոմունայից հետո, Հոկտեմբերյան Մեծ ռեոլուցիայի արձագանքների ամենախոշոր արտահայտություններից մեկն էր Անդրկովկասում:

Հայաստանում տեղի ունեցած ռեոլուցիոն շարժումները 1917—1920 թվերին աճելով՝ վերածվեցին մասսայական զինված ապստամբության:

Դաշնակցականների տիրապետության երկու և կես տարիները ոչ միայն երկրի ամբողջ էկոնոմիկայի փլուզման տարիներ էին, այլև հայ ժողովրդի ֆիզիկական բնաջնջման մի ժամանակաշրջան հանդիսացան: Դաշնակցական հակաժողովրդական կառավարության արտաքին և ներքին քաղաքականության հետևանքն այն եղավ, որ Հայաստանը դարձավ մահվան ու արցունքի երկիր: Այդ քաղաքականության հետևանքով Հայաստանի բանվորներին ու գյուղացիները կանգնած էին անպաշտպան կատաստրոֆի առաջ: Ազգամիջյան անվերջ պատերազմներն ու արտաքին ավանտյուրաները, սոցիալական մասսայական մահացությունը, երկրում տիրող անարվիքն, աշխատավորների չտեսնված աղքատությունն ու նյութական զրկման քննությունը, մասսաների իրավազուրկ դրությունը և այլն, օրըստօրե սրում էին դասակարգային ներհակությունները, որոնք 1919 թ. վերջերին և 1920 թվի սկզբներին փոխվեցին սուր պայքարի:

Դասակարգային պայքարի այդ լարված էտապում աճեց ու ամրացավ Հայաստանի բոլորիկների պարտիան: Քաղաքներում, գյուղերում և զորամասերում ստեղծվեցին բոլշևիկյան բազմաթիվ նոր կազմակերպություններ, որոնք մեծ աշխատանք էին կատարում մասսաների մեջ, ակտիվ կերպով մերկացնելով դաշնակցականների կոքստաբեր քաղաքականությունը:

Հայաստանի աշխատավորների ռեոլուցիոն պայքարի ծավալման ու խորացման համար վճռական նշանակություն ունեցան 1920 թ. սկզբներին հերոսական կարմիր Բանակի աննախընթաց հաջողությունները սովետական պետության արտաքին և ներքին թշնամիների դեմ: Հյուսիսային Կովկասի կոնտրռեոլուցիոն-սպիտակ-գվադիակականների ջարջախման ստալինյան հանձարեղ պլանի իրականացումը որոշեց նաև անդրկովկասյան ազգային բուրժուական կառավարությունների գոյության հարցը:

Բաքվի պրոլետարիատը և Ադրբեջանի աշխատավորությունը, Կարմիր Բանակի աջակցությամբ, Ադրբեջանում ստեղծեցին սովետական կարգեր, որից հետո Հայաստանի և Վրաստանի աշխատավորությունը բոլշևիկների ղեկավարությամբ՝ նույնպես իր վերջնական ազատագրման հարցը օրակարգի խնդրի դարձրեց:

Սովետական կարգերի գոյությունը Ադրբեջանում ոտքի հանեց հայ ժողովրդի աշխատավոր մասսաների լայն խաղերին: Մայիսյան մարտական ցույցերը զինված ապստամբության նախնորդանքը հանդիսացան: Հասարակական գիտություններ 4.—3

յաստանի մի շարք վայրերում ծայր առան բանվորներին, ղինվորներին և գյուղի աշխատավորների զինված ապստամբություններ ընդդեմ դաշնակցութան: Այդ ապստամբությունների մի օղակը հանդիսացավ Ղազախ-Շամշադինի ապստամբ գյուղացիների զինված երկարատև ու համառ պայքարը, որը 1920 թ. վերջերին պսակվեց մեծ հաղթանակով:

* * *

Մայիսյան ապստամբությունը Դիլիջանի գավառում սկսվեց Շամշադինի շրջանում մայիսի 14-ին, մյուս շրջաններից անկախ, ապա այն տեղի ունեցավ Քարվանսարայի շրջանում և Ճամբարակի ենթաշրջանի գյուղերում:

Մայիսի սկզբներից Շամշադինի շրջանի կոմունիստները մեծ աշխատանք ծավալեցին աշխատավորության մեջ: Մայիսի 9-ին Ղրդի գյուղում կոմունիստների ընդհանուր ժողովը քննելով ապստամբության հարցը, որոշում է՝ մինչև մայիսի 13-ը գյուղերում կատարել լայն նախապատրաստական աշխատանք, վերջնականապես հաշվի առնել եղած ուժերը, հատկապես աշխատանք ծավալել Ջորաթան գյուղում կանգնած միլիցիոն գնդի ղինվորներին մեջ: Այնուհետև ժողովը ընտրում է հինգ հոգուց բաղկացած շրջանային ղեկավարություն և երեք հոգուց բաղկացած ռևոլուցիոն կոմիտե:

Ոգևորված Ալեքսանդրոպոլի ու Կարսի ապստամբ բանվորների, ղինվորների և աշխատավոր գյուղացիների հաղթանակներով, Շամշադինի շրջանի աշխատավոր գյուղացիների գետակից տարրը, կոմունիստների ղեկավարությամբ, նախապատրաստվում էր ապստամբության, սպասելով դաժառակի պարտիական մարտիների աղգանշանին, որը, սակայն, ուշանում էր: Ինչպես որոշված էր մայիսի 9-ի ժողովում, մայիսի 13-ին մի խումբ՝ թվով 50—60 մարդ, հավաքվելով Ջորաթան գյուղից երկու կիլոմետր հեռավորության վրա գտնվող «Մարաթա յալ» կոչված վայրում, նորից քննում են ապստամբության հարցը: Այստեղ վերջնականապես որոշվում է ապստամբություն սկսել մայիսի 14-ին: Առանձնացվում է ընդհանուր ղեկավար (հրամանատար):

Մայիսի 14-ին, վաղ առավոտյան, հիշյալ խումբը հավաքվում է նույն վայրում: Համաձայն սշակված պլանի, պետք էր մտնել Ջորաթան գյուղը, զինաթափել ու մեկուսացնել գնդի հրամանատարական կազմը և ռեակցիոն սպայությունը, ղինվորներին միացնել ապստամբներին, անցնել մոտակա մյուս գյուղերը, ամենուրեք կազմակերպել ռազմա-ռևոլուցիոն կոմիտեներ և շրջանում հայտարարել սովետական իշխանություն: Գործելով ահա այս պլանով, նրանք հաջողությամբ հարձակվում են Ջորաթան գյուղի վրա, թշնամու համար միանգամայն անսպասելի, առանց զինազրույթյան, զինաթափում ու մեկուսացնում են գնդի հրամանատարությունը և մի քանի սպաների: Գուռը, ինչպես և սպասվում էր, ամբողջովին միանում է ապստամբներին, որի շնորհիվ ապստամբների ուժը մի քանի անգամ ավելանում է: Գյուղացիությունը նույնպես արձագանքում է ապստամբությանը, որն արագ թափով տարածվում է շրջանի մի շարք գյուղերում, ուր կազմակերպվում են գյուղական ռեկոմներ: Այդպիսով, օրվա վերջում՝ Ջորաթան-Ղրդի ենթաշրջանի բոլոր յոթ գյուղերն անցնում են ապստամբների կողմը, իսկ մի շարք գյուղեր, որոնց թվում և շրջանի կենտրոն Բերդ

գյուղը, սովետական են դառնում մայիսի 15-ից: Շրջանային կենտրոնը գրավելիս պատասխանատու դաշնակցական զործիչները, բեկական տարրերը առանց դիմադրութեան հեռանում են կամ թաքնվում: Ապստամբները կազմակերպում են ռեկոմ, գրավում են փոստ-հեռագրատուներ և շրջանում հայտարարում սովետական իշխանութիւնը:

Շրջանային ռեկոմը, կանխատեսելով դաշնակցական-կուլակային տարրերի կողմից սպասվող ամեն մի հնարավոր հակաեղութ, նպատակ է դնում նախօրոք իր ազդեցութեան տակ առնել շրջանի դաշնական մասերում, ինչպէս և սահմանագլխում կանգնած զինված ուժերը: Այդ իսկ նպատակով, մինչև Բերդ գյուղի սովետական դառնալը, մայիսի 15-ին ռեկոմը հրապարակում է իր առաջին հրամանը՝ ուղղված սահմանագլխում կանգնած զորամասի հրամանատարութեանը: Այդ հրամանում ասված է.

«Ծածանելով կարմիր զրոշակը Չորաթան և Ղղի գյուղերի ենթաշրջանի յոթ գյուղերում, կազմակերպելով գյուղական ռեկուլցիոն կոմիտեներ, գրավելով գնդի շտաբը, բանտարկելով բոլոր հրամանատարներին, առաջարկվում է հարեան Ազրբեջանի սահմանից հանել բոլոր պահակներին և անմիջապէս ներկայանալ շրջանային ռեկուլցիոն կոմիտեին Չորաթան գյուղում»:¹

Այսպիսով, Շամշադինի շրջանի ռեկոմը վերելում հիշված իր հրամանով առաջին հերթին իրեն հայտարարում է շրջանի միակ իշխանութիւնը և, որպէս այդպիսին, պահանջում է սահմանապահ զորամասի հրամանատարութիւնից անհապաղ ենթարկվել ռեկոմին՝ շրջանի օրինական ռեկուլցիոն իշխանութեանը: Այս հրամանով ռեկոմը ցանկանում է ապահովել իր թիկունքը կոնտրռեկուլցիոն հրամանատարութեան հնարավոր հակազործողութիւններից և պահանջում է մաքրել եղբայրական Ազրբեջանի սահմանը, որտեղից ապստամբական ուժերին օգնութեան ձեռք կարող էր մեկնել սահմանագլխում կանգնած Կարմիր Բանակը:

Բերդ գյուղը գրավելուց հետո, նախազգուշական ոչ մի հիմնական միջոցառումներ չձեռնարկելով, իրենց թիկունքը չամրացնելով, շրջանի կենտրոնում՝ Բերդում չկազմակերպելով համապատասխան քանակով կաշաղոր, թողնելով միայն մի քանի պահակներ, ապստամբները մայիսի 15-ին շարժվում են սահմանամերձ Թոռլ գյուղը: Այստեղ կանգնած էր երկրորդ միլիցիոն դուռը, որը սպասվում էր թե կղիմադրի, բայց առանց դիմադրութեան ապստամբները տիրում են նաև Թոռլին, իսկ գնդի զինվորները միանում են ապստամբներին:

Մայիսի 16-ին սահմանամերձ ազրբեջանական Թոռլ կայարանում կանգնած Կարմիր Բանակի զորամասից ներկայացուցիչ է հրավիրվում Թոռլ գյուղը: Այդ նույն օրը տեղեկութիւն է ստացվում, որ դաշնակցական-կուլակային տարրերը Բերդում գլուխ են բարձրացրել, բանտարկել են պահակներին և նորից դրոշման տեր դարձել: Ապստամբները, գավառային կոմիտեի ներկայացուցչի ղեկավարութեամբ, Կարմիր Բանակի ներկայացուցիչ Սոկոլովսկու հետ միասին, նույն օրը վերադառնալով Բերդ, ճնշում են թշնամու դիմադրութիւնը, բանտարկում դաշնակցական կոմիտարին և մի քանի այլ զործիչներին ու բեկերի և վերականգնում դրոշմութիւնը: Բեր-

¹ ՀՊ(Բ) Գ Կ Կ Ե Գ Պ, ֆ. 32, գ. 1, էջ 34:

դուռ հրավիրվում է բազմամարդ միտինգ, որտեղ, բացի ապստամբութեան ղեկավարներից, ելույթ է ունենում նաև Կարմիր Բանակի ներկայացուցիչ Սոկոլովսկին, որին աշխատավորութունը դիմավորում է մեծ խանդավառութեամբ: Խանդավառութունը համակում է Շամշադինի աշխատավորութեան լայն խավերին. միտինգներ են տեղի ունենում նաև մի շարք այլ գյուղերում: Այդ միտինգները մասին Բաքվի «Կոմունիստ» թերթը իր մայիսի 23-ի համարում գրում է.

«... Շամշադինի Մովսես, Կարմիր-Աղբյուր, Նորաշեն, Չորաթան, Ղուլալի, Չինարի, Թոռլզ և Բերդ գյուղերում կայացան բացօթյա միտինգներ... Կարմիր Բանակի ներկայացուցիչ ընկ. Ս. Սոկոլովսկին իրեն ճառում մատնանշեց այն հաղթանակները, որ փայլուն կերպով տառնում է հերոսական Կարմիր Բանակը, մեկը մեկի ետևից խորտակելով իմպերիալիզմի վերջին հորդանքերը, և հրավիրեց տանջված գյուղացիներին հասկանալ իրենց դասակարգային շահերը, զոր հլառնալ իմպերիալիզմի վարձկան ագնետներին պրովոկացիաներին և հայտնել ի գիտություն կեղեքված գյուղացիներին, որ Սովետական Ռուսաստանի հերոսական Կարմիր Բանակը եկել է դուրս կորդելու նրանց անդրկովկասյան և ...միջազգային թալանչիներին իմպերիալիստական ճիւղաններից:

...Միտինգը որոշեց—հայտնել ի գիտություն Սովետական Ռուսաստանին, որ Շամշադինի կեղեքված գյուղացիութունը տեղ է դառել իր իրավունքներին»¹

Այդ հանդիպումները նշանավոր էին նրանով, որ աշխատավորութեան սոցիալական և քաղաքական ազատագրման հույսերն իրական հողի վրա էին դրվում: Այդ հանդիպումներն ամբողջովին ոչնչացնում էին դաշնակցութեան և նրա հետ միասին մյուս կոնստիտուցիոն պարտիաների պրովոկացիաները՝ ուղղված Սովետական Ադրբեջանի և սովետական ազատարար Բանակի դեմ:

Կարմիր Բանակի զորամասերի հետ կապ ստեղծելու և նրա հետ հանդիպում ունենալու նպատակով, մայիսի 17-ին, մոտ 70 հեծյալ ապստամբներ, գավառային կոմիտեի ներկայացուցիչ ղեկավարութեամբ և Կարմիր Բանակի ներկայացուցիչ Սոկոլովսկու ուղեկցութեամբ, մեկնում են Թոռլզ կայարանը (Ադրբեջան), ուր միտինգ է տեղի ունենում՝ ազատութեան դրոշ բարձրացրած Շամշադինի աշխատավորութեան ներկայացուցիչներին, սովետական զորամասերի և տեղի բնակչության մասնակցութեամբ: Միտինգից հետո հրավիրվում է խորհրդակցութուն, որտեղ որոշվում է պատգամավորութուն ուղարկել Բաքու՝ Ադրբեջանի Ռեկոմից սննդամթերք և ուղղմամթերք ստանալու համար: Պատգամավորութունը մեկնում է մայիսի 18-ին: Սովետական Ադրբեջանի կառավարութունը մեծ հոգատարութուն և եղբայրական օգնութուն է ցույց տալիս Հայաստանի ապստամբ աշխատավորութեանը: Շամշադինի ապստամբած աշխատավորութեան ծանր դրութունը մեղմելու նպատակով Սովետական Ադրբեջանի կառավարութունը նվիրում է 17 վագոն սննդամթերք, որը, սակայն, տեղ է հասնում մեծ ուշացումով և ոչ ամբողջութեամբ, Գանձակի գավառում տեղի ունեցած մուսավաթա-բեկական ավանտյուրայի պատճառով:

Մինչ այդ Շամշադինի և Քարվառասարայի շրջաններում տեղի են ու-

¹ «Կոմունիստ», 1920 թ., № 5, Բաքու:

նենում նոր իրադարձություններ. դեպքերը հաջորդում են մեկը մյուսին մեծ արագությամբ: Շամշադինի դաշնակցական-կուլակային տարրերը չեն դադարում օգտագործելու ապստամբների թույլ տված յուրաքանչյուր սխալը և վրիպումը: Օգտվելով հանգամանքից, որ ապստամբական ուժերի մի մասը մեկնել էր Ալշբեջան, մի մասն էլ հանգստանալով ձեռք բերված նվաճումներով՝ ցրվել էր գյուղերը, իսկ մնացած մի քանի տասնյակ ապստամբներից վախ չզգալով՝ դաշնակցականները մալխի 18-ին, առանց դիմադրության, տիրում են Բերդ-գյուղին, շարժվում են դեպի Ղրղի և ազատում այդտեղ բանտարկված մի քանի դաշնակ-կուլակային տարրերի: Բայց ուժ չունենալով շարունակել իրենց գործողութունները մնացած գյուղերում ևս, վերադառնում են Բերդ՝ նոր ուժեր կազմակերպելու հետագա գործողութունների համար: Այսպիսով, կոնտրեռոլացիոն տարրերին չի հաջողվում մի շարք գյուղերում ցրել ռեկոմենդը, ինչպես և չի հաջողվում վերջնականապես քայքայել ապստամբական ուժերը և ամրացնել իրենց իշխանութունը:

Շամշադինի շրջանի տերիտորիան, սկսած մալխի 18-ից, բաժանված էր երկու հակամարտ ուժերի միջև, որոնք կանգնած էին դեմ առ դեմ, բայց ոչ մեկը և ոչ էլ մյուսը մինչև հունիսի սկզբները ակտիվ գործողութունների չէին ղեկավարում. ստեղծվել էր մի տեսակ դադար, որը փաստորեն նախապատրաստական շրջան էր հանդիսանում կողմերի համար: Այդ «դադարի» շրջանում ապստամբները մարտական գործողութունների չդիմեցին, որովհետև շրջանային ռեկոմենդը թույլ տվեց ղեկաված ուժերի բաժանում, չկարողացավ վճռականութուն հանդես բերել գրաված իշխանութունը ամբողջ շրջանում ամրացնելու համար: Թշնամին սկզբից և եթ մահացու հարված չստացավ: Այդ դրությունը նպաստավոր հանդիսացավ հակառակորդի համար, և նա, որ սկզբից սարսափի մեջ էր, սկսեց ուշքի գալ, բայց չունենալով պատշաճ ուժեր, լայն մասշտաբով գործողութունների չդիմեց: Այդ նույն ժամանակ Քարվանսարայում և Ճամբարակի ենթաշրջանի մի քանի գյուղերում նույնպես ապստամբություն է սկսվում: Իրիլջանում կանգնած զինվորական կադրային մասերը դաշնակցության համար անհուսալի էին, իսկ մյուս շրջաններից ուժեր դեռևս չէին կենտրոնացված: Չնայած որ Հայաստանի մի քանի շրջաններում ապստամբությունն արդեն ճնշվել էր (Ալեքսանդրոպոլ, Կարս, Սարիղամիշ, Նոր-Բայազետ), բայց և այնպես դաշնակցական կառավարութունը դեռևս սարսափում էր աշխատավորության նոր ելույթներից:

Մալխի 19-ին Քարվանսարայում տեղի ունեցած ապստամբությունը և ապստամբների հետագա հաջորդութունները ոգևորում են Շամշադինի ապստամբներին, ամրացնում են նրանց մեջ պայքարելու կամքը և բազմապատկում նրանց եռանդը: Չնայած կոնտրեռոլացիային հաջողվում է Իրիլջանում ճնշել ապստամբությունը, որի հետևանքով ապստամբները նահանջվում են Քարվանսարայի վրայով դեպի Ադրբեջանի սահմանը, բայց և այնպես այդ չի ընդհանում Շամշադինի ռեկոմենդի մասսաներին. նրանք շարունակում են իրենց պայքարը:

Իրիլջանից հայկական բանակի հրամանատարին ուղղված մալխի 31-ի օպերատիվ հաղորդագրության մեջ Շամշադինի ապստամբ գյուղացիության կողմից պայքարը շարունակելու և դաշնակցական կառավարութունը չճանաչելու մասին գրված էր, որ մի շարք գյուղեր (Թուրքենդ, Մովսես,

Ղուլալի և ուրիշները) կտրականապես հրաժարվում են ճանաչել կառավարության գերիշխանությունը և սկսում են ամբանալ այդ գյուղերի բարձունքներում:

Շամշադինի ուսուցիչին գյուղացիները չեն ճանաչում դաշնակցական կառավարությունը և հակառակ կառավարության ներկայացուցիչների պահանջին հանձնվելու մասին՝ ունենում են համարակրթում է մի շարք միջոցառումներ՝ իր ուժերը ամրացնելու նպատակով: Միջոցառումների թվում մեծ նշանակություն է ունենում իր գինված ուժերը վերականգնելու և իշխանությունը ամբողջ շրջանում իր ձեռքում կենտրոնացնելու նպատակով մայիսի 31-ի կոչը՝ ուղղված ապստամբներին: Այդ կոչով ունենում մերկացնում է դաշնակցության կոնտրոսությունը նպատակները և կոչ է անում Շամշադինի ապստամբ աշխատավորներին համախմբվել ունենում շուրջը, գնդով պաշտպանել նվաճված, աշխատավորների շահերի միակ պաշտպան սովետական իշխանությունը:

Ռեկոմը իր կոչում գրում է.

«Ընկերներ, կոնտրոսությունը դաշնակցությունը պատրաստ է արդեն մի անգամ ևս իրախթել իր սև լուծը մեր վրին. նրա վարձկան ագենտները այստեղ-այնտեղ խմբեր են պատրաստում իրականացնելու այդ Բերդում հավաքվել են բեկերի ղեկավարությամբ կոնտրոսություն տարբերը և ձեզ գրություններ են ուղղում գնալ այդ ձեռք արյունը ծծող բեկերին գլուխ խոնարհել, գնալուսն ապստամբներ են ուղղում ձեզ, որ [եթե] չընդունեք դաշնակցության լուծը, խիստ պատիժների կենթարկվեք:

Ընկերներ, եթե արյունախում, գյուղացու արյուն ծծող դաշնակցությունը ուժ ունենա, այդպես չի խոսի ձեզ հետ, նա կվարվի ախպես, ինչպես վարվեց Ալեքսանդրոպոլում, կշրջապատի և կստիպի իրեն լուծն ընդունել, բայց նա այդ չի անում, որովհետև ուժ չունի, այլ աշխատում է մի անգամ ևս խաբել մեզ իրեն թագավորությունը երկարացնելու համար:

Այդ առթիվ կոչ ենք անում ձեզ հասկանալ ձեռք դասակարգային շահերը, ճանաչել ձեռք դասակարգային թշնամիներին, պինդ պահել սովետական իշխանության շահերի հիմքը՝ ձեռք ապստամբ գյուղերը, որի համար հարկավոր է զինակոչի ենթարկել ձեռք կրելու ընդունակներին, կազմակերպվել, խտացնել ձեռք ուսուցիչին շարքերը, սպասելով վերին՝ գաղափարային իշխանության կարգադրությանը:¹

Այսպիսով, Շամշադինի ունենում իր դիրքերից նահանջելու նշույլ անգամ չցուցաբերելով, միևնույն ժամանակ չունենալով ղեկավար ցուցումներ, կտրված լինելով բոլոր կենտրոններից, իր նախաձեռնությամբ, իշխանությունը պահելու, այն ամրապնդելու և պայքարը շարունակելու նպատակով կոչ է անում ապստամբ գյուղերի աշխատավորությանը՝ կազմակերպել իր ուժերը զինադրելու շրջանի մյուս կեսում ամրացած հակառակորդին: Պարզ գիտակցելով, որ թշնամին թույլ է, որ նրա ազդեցությունը խոշոր չափով նվազել է հենց իրեն՝ ժողովրդի մեջ, կոչ է անում ապստամբ գյուղերի ուժերին՝ չենթարկվել դաշնակցական պրովոկացիոն սպառնալիքներին, մոբիլիզացնել իր ուժերը գալիք մարտերի համար: Այնուհետև կոչը պարզաբանում է աշխատավոր գյուղացիներին նրանց միասնությունը

¹ ՀԿ(Բ)Պ ԿԿ կից Պարտ. Արխիվ, ֆ. 32, գ. 1, էջ 16.

անհրաժեշտություն մասին, այն մասին, թե որ դեպքում նրանք կնվաճեն իրենց իրավունքները և կարժանանան Ռուսաստանի սովետական իշխանության պաշտպանությունը:

«Ի նկատի ունենալով այն հանգամանքը,—շարունակվում է կոչում,—որ ձեր իրավունքների տերը կլինեք միայն այն ժամանակ, երբ կազմակերպված, կազմ ու պատրաստ լինեք, որ ուղղություն Ռուսաստանը կօգնի ձեզ, երբ դուք կազմակերպված ասպարեզ դաք իբրև դասակարգ, որպեսզի կարծիք Ռուսաստանը հնարավորություն ունենա խմանալ որն է իր դասակարգային թշնամին, որը աշխատավոր եղբայրը, կոչ ենք անում համախմբվել մեր ռադոնական ուկոմի դրոշի տակ նրանց, ովքեր իրենց հաշվում են մեր ընկերները, ովքեր անբաժան են բանվորա-գյուղացիական կարմիր Ռուսաստանից»¹:

Այս կոչը մալխոյ լույս 31-ի գիշերը բազմացվում և տարածվում է ապստամբ գյուղերում: Կոչը անմիջապես արձագանք է գտնում աշխատավորության լայն շերտերում: Մյուս օրը, հունիսի 1-ին, Ղրդի գյուղին է հավաքվում ահագին զինված բազմություն, գալիս են հեծյալ և հետևակ զինված ապստամբներ, որոնք լի էին ազատության համար կռվելու անսպառ վճռականությամբ: Շամշադինի մալխո-հունիսյան ապստամբության մասնակիցները պատմում են, որ այդ օրը Ղրդին մարդկանցով լցուն էր, փողոցներում շարժվելու տեղ չկար, հավաքվել էր ավելի քան հազար մարդ: Այս զինված ուժերը բաժանվում են վաճառի, նշանակվում են հրամանատարներ, և ապստամբների հրամանատարությունը որոշում է ընդհանուր պաշտպանության գիծ բռնել դաշնակցության ուժերի դեմ մոտ 15 կիլոմետր ճակատով, որն աջ թևով սկսվում է Մովսես և Վերին Կարմիր-Աղբյուր գյուղերի միջև ընկած բարձունքից մինչև Մուրղուզ սարը: Բացի այդ ընդհանուր ճակատից՝ մի վաշտ առանձնացվում և ուղարկվում է Բերդ գյուղի վրա իշխող բարձունքները բռնելու համար: Այսպիսով, Ռեկոմբ հավաքելով իր ջրված ուժերը, որոշում է պատրաստվել գալիք մարտերին, որոնք սկսվում են հունիսի 11-ից:

Ամբանալով Թուրքակալայի շրջակայքի գյուղերում, ունենալով բավարար չափով զինված ուժ, Ռեկոմբ և ապստամբական զորամասերի հրամանատարությունը ռազմական գործողությունների նախօրյակին հրապարակում են հետևյալ հրամանը.

П Р И К А З № 1

по гарнизону Красной Повстанческой армии села Тоузкала и окрестных селений

1. Объявляю для сведения жителей сел. Тоузкала и окрестных сел, что власть бывшего дашнакского правительства Армении объявляется низложенной и создается Советская власть.

2. Предлагаю жителям создать Революционный Комитет, стоящий на платформе Советской власти.

¹ ՀԳ(Բ) Գ Կ Կ Ի Կ Գ Ա, ֆ. 32, գործ 1, էջ 16—17:

3. Объявляю село Тоузкала и весь Шамшадинский район на военном положении.

4. Все оружие сел. Тоузкала и всего района подлежит к [сдаче] во вверенный мне Штаб.

5. Всем командам, командирам рот и батальонов вверенного мне района приказываю представить списки лиц, желающих служить добровольно в рядах Красной Армии.

6. Предлагаю жителям, ушедшим в горы благодаря дашнакской провокации, вернуться в свои дома, к своим мирным жителям.[?]]

7. Предлагаю жителям немедленно сообщить имена и фамилии укрывающихся дашнаков и привести их в штаб, виновные будут наказываться как укрыватели контрреволюционеров.

8. Объявляю для сведения вверенного мне гарнизона и жителям, что мною будут расстреляны за грабеж и мародерство лица, пойманные на месте преступления, без суда.¹

Այսպիսի հրամանի հրապարակումը հաստատում է Շամշադինում գտնվող ուժ կազմող ապստամբ զորամասի առկայությունը, որի հրամանատարությունը, հաշվի առնելով թշնամու ուժերի կենտրոնացումը և պատերազմական գործողությունների մոտալուռ սկիզբը, պատերազմական դրություն է հայտարարում իր իշխանություն իրավասություն տակ գտնվող պատերազմական գործողությունների հնարավոր տերիտորիայում: Ռեկումբ պատերազմական ժամանակի միջոցառումների է դիմում իր թիկունքն ապահովելու և իր ուժերը մոբիլիզացնելու համար:

Հայ աշխատավոր ժողովրդի լավագույն բարեկամներից մեկը՝ Ս. Օրջոնիկիձեն բարձր էր գնահատում իր ազատություն համար դրող պարզած Հայաստանի աշխատավորների պայքարը, և նա մեծ հոգատարություն ու օգնություն է ցուցաբերում ղեկավար Հայաստանի ապստամբները:

Մայիսի 23-ին Լենինին և Ստալինին ուղարկած իր հեռագրում Ս. Օրջոնիկիձեն ապստամբներին օգնելու մասին գրում է. «Մայիսի 21-ին Քարվառարայի գավառում հայտարարված է Սովետական իշխանություն. հայկական կանոնավոր զորքից 2 գունդ անցել են ապստամբների կողմը. Ռեկումբ դիմել է մեզ՝ օգնություն է խնդրում. խնդրում եմ Ձեր անհետաձգելի կոնկրետ ցուցումները: Յանկայի է պատասխանը ստանալ մինչև երեկո...»²

Ղազար-Շամշադինի ապստամբ ուժերի մասին հունիսի 11-ին 11-րդ բանակի հրամանատարին ուղարկած իր հեռագրում Ս. Օրջոնիկիձեն գրում է. «Հենց հիմա... հաղորդեցին, որ Ղազարի գավառում կան ավելի քան 1500 մարդ, սքանչելի կազմակերպված հայ ապստամբներ, անհրաժեշտ է նրանց օգնել փամփուռում, արկերով և տալ մի դասակ հրետանի... Նորից եմ հրավիրում Ձեր ուղարկությունը հայ ապստամբներին օգնելու անհրաժեշտություն վրա»:³

Մինչև հունիսի 11-ը հակառակորդը, գեներալ Բեկ-Մամիկոնյանի

¹ ՀՀ(Բ)Պ ԿԿ կից Պարտ. Արխիվ, ֆ. 32, գործ 10, էջ 35—36: Պահպանված է տեքստի ուղղագրությունը:

² Հայկ. ՍՍՌ ՊԿԱ, քաղվածքների ֆոնդ, գործ 104, էջ 151:

³ ЦГАКА ф. 195, оп. 4, д. 443, л. 1.

հրամանատարությունը, Շամշադինում զորքեր է կենտրոնացնում: Թշնամին ուժեղ նախապատրաստություն է տեսնում, ուժերի դասավորում ու տեղաշարժեր է կատարում հարձակման նպատակով: Հակառակորդի բոլոր նախապատրաստությունները ապստամբներին հայտնի էին: Ապստամբներն իրենց հերթին որոշ ուժերի դասավորում են կատարում, հետախուզում են թշնամու հարվածի ուղղությունը և այլն: Եվ իրոք, հունիսի 11-ին կառավարական զորքերի հրամանատարությունն անցնում է հարձակման: Առավոտյան ժամը 4-ից սկսվում են մարտական գործողություններ, որոնք տևում են յոթ ժամ: Կռիվը այդ օրը վերջանում է նրանով, որ դաշնակցական զորքերը ապստամբների ճնշման տակ ետ են քաշվում իրենց ելման դիրքերը, տալով որոշ կորուստ: Ապստամբների հերոսական դիմադրությունն ընկճելու կառավարական զորքերի հրամանատարության ջանքերն ապարդյուն են անցնում, նրանք չեն կարողանում ընկճել ապստամբների հերոսական դիմադրությունը: Հունիսի 11-ին տեղի ունեցած մարտական գործողությունների ընթացքը և հետևանքները ստիպում են թշնամուն համոզվելու, որ նա գործ ունի կազմակերպված, հերոսաբար կռվող, ռազմական տակտիկայով մարտեր վարող և անձնվեր մարդկանց հետ, որոնք այդ օրը ոչ մի քայլ չհահանջեցին: Այդ դրությունը հակառակորդին ստիպում է նոր, լրացուցիչ ուժերի պահանջ դնել:

Ակտիվ գործողությունները վերսկսվում են հունիսի 18-ից: Հունիսի 18—19-ին թե՛ մարտեր են տեղի ունենում: Լրացուցիչ ուժեր ստանալով, թշնամին նորից հարձակման է անցնում: Չնայած հակառակորդի գերակշռող ուժերին, ռազմական միջոցներին, այնուամենայնիվ նրան չի հաջողվում հասնել վճռական հաջողությունների: Ճակտիկական նկատառումներով ապստամբները թողնում են իրենց պաշտպանության առաջին գիծը և ամրանում են բարձունքներում, կենտրոնանալով Պառավաքարի և Օձաքարի շրջանում: Իրենց ձեռքում պահելով Կարմիր-Աղբյուր գյուղը և նրա շրջակայքը, ապստամբները հերոսաբար են դիմադրում թշնամու մեծաքանակ ուժերի հունիսի 21-ի հարձակմանը: Թե՛ մարտերից հետո հակառակորդի հարձակումները ետ են մղվում նրա համար մեծ կորուստներով: Ապստամբները նախապատրաստվում են հակահարձակման:

* * *

Հունիսի 22-ին Ղազախ-Շամշադինի ապստամբական ուժերի հրամանատարությունը, համաձայն նախօրոք մշակված պլանի, ռեկոմի որոշմամբ ընդհանուր հարձակում է սկսում ինչպես Շամշադինի, այնպես էլ Բարվանսարայի շրջաններում: Հունիսի 22-ին ապստամբ բանակի Գարվանսարայի զորախումբը ջախջախելով թշնամու դիմադրությունը, գրավում է Բարվանսարան:

Շամշադինի երկու զորախմբերը, զարգացնելով թշնամու ուժերի վրա գործադրվող ճնշումը, չդադարեցնելով հակառակորդի ահաբեկված ուժերի հետապնդումը, զուրա են քշում նրան շրջանի տերիտորիայից: Այդ օպերացիայի ընթացքում ապստամբները հակառակորդից վերցնում են 26 զենքի, գրավում են մի լեռնային հրանոթ, երկու ուժեղագույն, երկու հաստացավոր գնդացի, մի կենսամթերքի պահեստ և այլ ռազմամթերք: Այսպիսի

սով՝ Շամշադինի ապստամբ դորամասերի հրաժանատարութեան համարձակ ու ժառանգած պլանի հաջող իրականացման հետևանքով թշնամին ետ է շարժւում, և Շամշադինի շրջանը հունիսի 23-ին լրիվ մաքրւում է հակառակորդի մնացորդներէց։

Այդ մարտերի ընթացքի, ապստամբների ուժերի և դաշնակցական զորքերի պարտութեանները մասին Դիլիջանի զավառային կոմիսարին հետաքրքրական զեկուցագիր է ուղարկում նույն զավառի չորրորդ զավատումսի կոմիսարը։ Չնայած զեկուցագրում գիտակցաբար թույլ են տրված մի շարք աղավաղումներ, չափազանցված են կառավարական և խմբապետամասնակերպական ուժերի առանձին հաջողութեանները, դրանով իսկ կեղծելով հունիս ամսին տեղի ունեցած մարտերի արդյունքները, բայց և այնպես դաշնակցական կոմիսարը իրական դրութեանը մինչև վերջը թաքցնել չէր կարող։ Զեկուցագրում հաղորդված են մեզ հետաքրքրող մի շարք զեպքեր։ Այդ փաստաթղթում, որը գրված է հունիսի 26-ին, ասված է-

«Ամսի 11-ին, համաձայն զեներալ Բեկ-Մամիկոնյանի կարգադրութեան, սկսվեց հարձակում Դրդի գյուղի վրա, որտեղ ամրացել էին բուլշևիկները։ Կռիվն սկսվեց առավոտյան ժամը 4-ից և տևեց մինչև ժամը 11-ը։ Ժամի 11-ին մեր զորքերը ետ նահանջեցին, ունենալով 8 վերավոր զինվոր և մեկ սպանված սպա։ Պ. զեներալը գտնելով, որ մեր ուժերը շատ քիչ են համեմատաբար թշնամու զորքերի հետ, որոնք ունեին, հակառակ զեներալի սպասածի, թողնելով և գնդացիներ և որոնք լավ կազմակերպված էին, բռնեց պաշտպանողական դիրք և պահանջեց նորից դուրս։ Ամսի 18-ին նաուր գյուղը մտավ Ց-ըդ գնդի Ց-ըդ գումարտակը պար։ Մուրադի զեկավարութեամբ Ես և զեներալը գնացինք նրանց դիմադրելու և նույն օրը զեներալը կարգադրեց Մուրադին հարձակվել։ Չինչի գյուղի վրա և վերջինս թուուզ գյուղի բարձունքը, որը պաշտպանում էին թաթլուեցիք, թուուզեցիք և ներքին-կարմիր-աղբյուրեցիք։ Մինչ այդ պատճառաւթյունը կտեսնեին, ներկայացան չինչինեցիք և հայտնեցին իրենց հպատակութեանը... Ամսի 19-ին Մուրադը իր գումարտակի երեք վաշտերով հարձակվեց թշնամու գերքերի վրա և 15 րոպե կռիվուց հետո գրավեց բոլոր գերքերը, իսկ թշնամին դիմեց փախուստի։ Այդտեղ ներկայացան թուուզ գյուղի ներկայացուցիչները և հայտնեցին իրենց հպատակութեանը։ Զորքը բռնելով բարձրութեանները, անցավ գյուղը և պահանջեց գյուղից առ 500 հրացան, 40 հազար փամփուշտ և բոլոր չարագործներին, որոնց թիվը հասնում էր 32-ի, իսկ պակաս ներկայացնելու զեպքում գյուղը պարտավոր էր ամեն մի հրացանի համար վճարել 20 հազար ուսուլի, ամեն մի չներկայացրած փամփուշտի համար 100 ուսուլի և ամեն մի չներկայացրած չարագործի համար 15 տավար և 5 ձի։ Դիուղը երկրորդ օրը արդեն հավաքել էր մոտ 100 հրացան, 21 հազար փամփուշտ և ձեռքակալված էին 15 չարագործ։

... Պետք է հայտնեմ, որ դրա նախնիաց օրը զեներալը կարգադրել էր Մուրադին հարձակվել թաթլուի վրա և գրավել նրա բարձունքները, որոնք էին՝ Պառավաքար և Օձաքար, որտեղ ամրացել էին բուլշևիկները։ Զգիտեմ ինչու զեներալը երկու օր գյուղը՝ թաթլուն պաշարել էր և հարձակման չէր դիմում, այլ աշխատում էր խաղաղ միջոցով մտնել գյուղը և գրավել, չնայած որ նրա բոլոր ուղարկված զեկեզատները վերադառնում էին և հայտնում էին, որ նրանք լսել անգամ չեն ուզում մեր առաջարկները։

Այս դանդաղեցումը թշնամին և ավելի ևս ամրապնդվեց: Հարձակումը տեղի ունեցավ 21-ին և վերջացավ նրանով, որ Մուրադը սպանվեց Օձաքարի մոտերքին ու ամբողջ զորքը վերադարձավ յուր հին զինքերը, ունեւնալով մի քանի սպանված զինվոր, մեկ վիրավոր սպա և 7—8 վիրավորներ:

...Ամսսյան 22-ի առավոտյան երբ ևս զբաղված էի զորքի համար միջերժներ ճարելով և արաբաներ հանելով վիրավորներին թողնելից նաուր տեղափոխելու համար, եկավ ինձ մոտ մի գյուղացի և հայտնեց, որ գնեւրալը վերցնելով զորքին փախել է, թողնելով թնդանոթներից մեկը թշնամուն: Ես կարծելով, որ դա պրովոկացիա է, ուղարկեցի խնույն մի միլիցիոներ տեղեկություն բերելու համար... Վերադարձաւ... և հայտնեց, որ այդ բոլորը ճիշտ է: Այս տեղեկություններն իմանալուս պես, գյուղում ազատ թողնված շարագործները խնույն ևեթ անցան գործին և սկսեցին ձերբակալել տեղում գտնված զինվորներին և զբաղեցին պահեստը Տեսնելով այդ, ես ուղեցի խանգարել, բայց ոչ մի միլիցիոներ ինձ մոտ չգտա, բացի միլիցիոներ Խ. Մկրտչյանից, որի հետ միասին ոչինչ չէր մնում անել, բացի փախչելուց և մենք փախանք ոտքով, ձորերով և անտառներով: Գյուղացիք նկատելով մեր բացակայությունը, սկսեցին մեզ հետապնդել, բայց որովհետև մենք արդեն անտառումն էինք, ուստի չկարողացան մեզ գտնել:

...23-ին ես զորքին գտա միայն Մուրադից սար լանջին: Այդ նույն օրը Լևոն բեկը իր տղաներով և մի թնդանոթով կռվում էր թշնամու դեմ: տեղեկություն չունենալով գնեւրալի այդ փախուստի մասին և ես միայն ճանապարհից նրան տեղեկացրի եղածի մասին: Փախուստի ժամանակ բոլոր վիրավորները և Մուրադի դեակը գերեց մնացին»¹:

Այսպիսով, հիշյալ զեկուցաբերում բերված փաստերը կրկին անգամ հաստատում են, որ մայիսյան զինված ապստամբությունը Դիլիշանի դավառում փոխվեց կատաղի բնույթ կրող քաղաքացիական պատերազմի և շարունակվեց մինչև հուլիսի սկզբները:

Այդ զինված պայքարը, որն ընդգրկել էր Դիլիշանի գավառի Քարվանսարայի, Շամշադինի շրջանները և ձաթարակի ենթաշրջանը, դեռ մայիսի երկրորդ կեսին և հունիս ամսին՝ կրում էր բավականաչափ ընդարձակ ռազմական գործողությունների բնույթ, որոնք ավելի մեծ չափերի հասան հատկապես Շամշադինի շրջանում: Երկու կողմերն էլ փոխադարձաբար հարձակողական գործողություններ էին վարում: Ինչպես հաստատում են փաստերը, ապառամներին կազմակերպված և քաղաքի պայքարն ընկնում, թուլացնում է դաշնակցական զորքը, քաղաքում նրա մարտունակությունը: Կառավարական զորքերի հրամանատարությունը, որը որոշել էր լրացուցիչ ուժեր ստանալով հարձակման անցնել, իր սկզբնական մտադրությունից հրաժարվում է, նախ՝ բուլնիկյան ուժերի քանակի, կազմակերպվածություն ու քաղաքի դիմադրության հետեանքով, և դրա հետ միասին հաշվի առնելով նաև այն, որ ապստամբների անընկճելի դիմադրությունը բարոյալքում էր կառավարական բանակի զինվորներին, հետևապես միանգամայն հակառակ հետեանքներ էին ստացվում:

Ապստամբների կողմից հունիսի 23-ի մարտերի ժամանակ գերված զինվորները նկատվում էին, որ դաշնակցական բանակի զինվորների մեծամասնությունը կարմիր Բանակի դեմ կռվել չի ցանկանում և այդ խնդրով պատճա-

¹ Հայկ. ՍՍՍ. ԳԳԱ, ֆ. 69 Ը/201, գ. 1741, Թ. 94—95:

վարութեան լուծը և մեզ պարտավորեցրել է հայտնել այդ մասին ի դիտութեան սովետական կենտրոնական իշխանութեանը և հայտնել կարականապես, որ անկարելի է կրկին վերադառնալ դաշնակցական դավաճան կուսակցութեան իշխանութեան տակ...

Հայտնելով այդ մասին, Թախանձագին խնդրում ենք Ղազախ-Շամշագինի ապստամբ գյուղացիութեան անունից հաղորդել Մոսկվային այդ շրջանի բնակիչների անսասան կամքը, որ ծարավ է սովետական իշխանութեան հովանավորութեան և իրական օգնութեան, իր հողը պաշտպանելու դաշնակցական դրքի ներխուժումից:¹

1920 թ. հուլիսի 27-ին Ղազախ-Շամշագինի ապստամբներից 11-րդ բանակի 280-րդ գնդի կազմում կազմակերպվում է 3-րդ գումարտակը: Սա Կարմիր Բանակի հայկական առաջին գումարտակն էր սովետական ռազմական ուժերի կազմում: Բացի այդ՝ մի նոր գումարտակ է կազմակերպվում 11-րդ բանակի հայ մարտիկներից 281-րդ գնդի կազմում: Այսպիսով, հայ ժողովրդի ազատագրման գործին մեծադույն չափով նպաստելու և այն արագացնելու նպատակով Ազրբեջանական Սովետական Ռեսպուբլիկայի տերիտորիայում ստեղծվում են ապագա Սովետական Հայաստանի առաջին ռազմական ուժերը:

Հայ ժողովրդի լավագույն բարեկամներ, Լենինի-Ստալինի մարտական գիտակիցներ՝ Սեդրո Օրջոնիկիձեի, Ս. Կիրովի և Ա. Միկոյանի անմիջական ցուցումներով ու հոգատարութեամբ, Ազրբեջանի սովետական իշխանութեան և Բաքվի պրոլետարիատի ամենաջերմ աջակցութեամբ կազմակերպվում և մարզվում են Կարմիր Բանակի հայկական առաջին ստորաբաժանումները: Հիշված գումարտակները Հայաստանում սովետական իշխանութեան հաստատման համար կովող զինված ուժերի կորիզն էին կազմելու: մինչև նոյեմբերի կեսերը, կանգ չառնելով ոչ մի դժվարութեան առաջ, անցնում են ռազմական-քաղաքական մեծ շփուլ, պատրաստվում են գալիք պայքարի համար: Կարմիր Բանակի այդ կազմային ստորաբաժանումների անձնակազմի և հրամանատարների ամբողջ ցանկութեանն էր՝ շտապեցնել Հայաստանի աշխատավորութեան ազատագրումը դաշնակցականների անտանելի ծանր լծից: Հեռու չէր այդ օրը և նա եկավ: 1920 թվի նոյեմբերի 10-ից բոլոր հայ կարմիրբանակայինները կենտրոնացվում են 280-րդ գնդում, որը անվանվում է 11-րդ բանակին կից առաջին հայկական գունդ՝ իսկ հետագայում՝ հայկական առանձին գունդ: Նոյեմբերի երկրորդ կեսին գունդը կենտրոնացվում է Հայաստանի սահմանադիտում, իսկ նոյեմբերի 29-ի լուսաբացին այդ գունդը, Կարմիր Բանակի մյուս զորամասերի հետ միասին, աննկարագրելի խանդավառութեամբ ոտք է դնում Հայաստանի սահմանը, օգնելով Հայաստանի բանվորներին ու աշխատավոր մասսաներին ստեղծելու սովետական կարգեր:

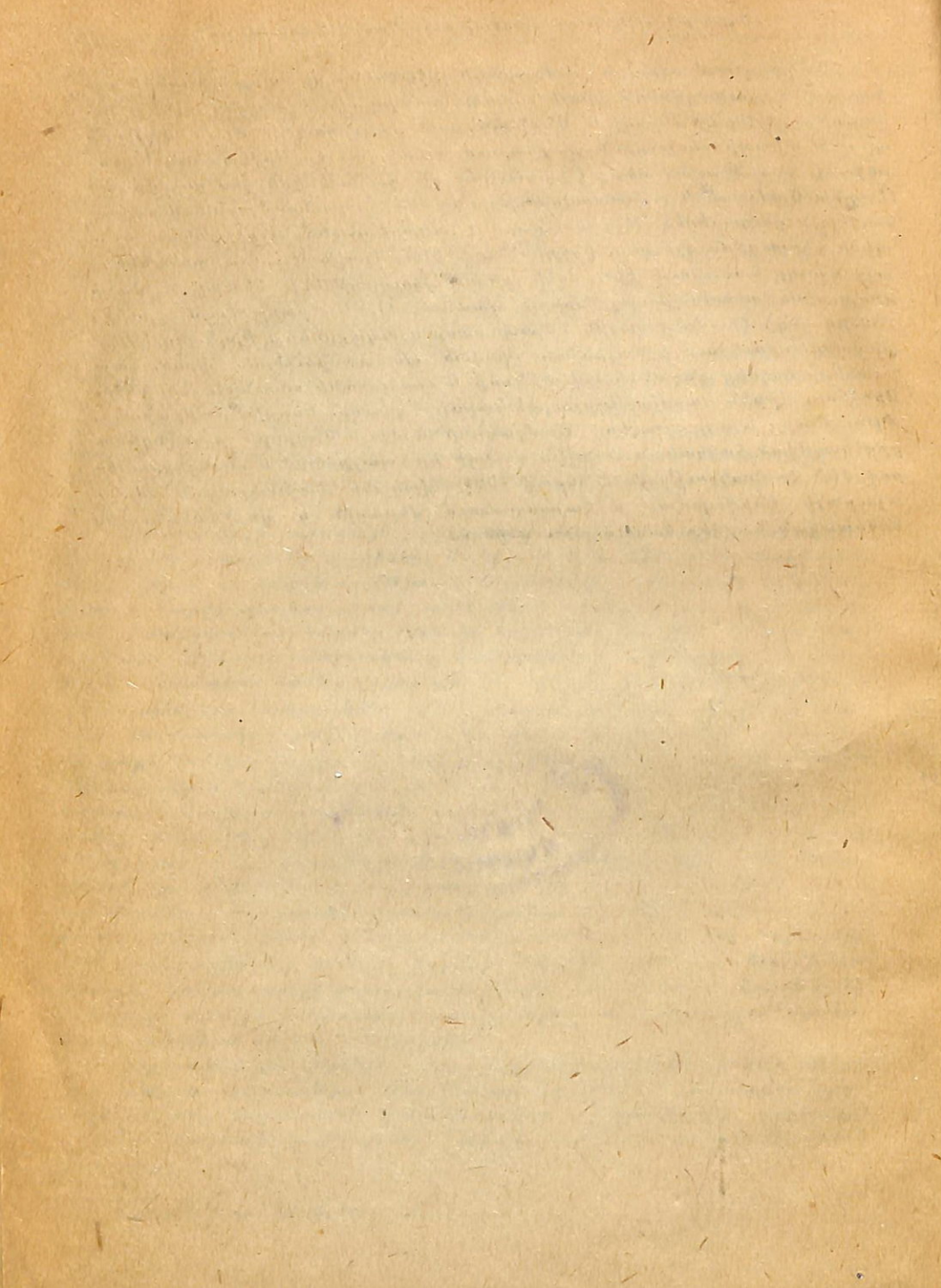
Հայաստանի բանվորները ու գյուղացիները մայիսյան զինված ապստամբութեան պատմութեան մեջ Ղազախ-Շամշագինի ռեյոլուցիոն գյուղացիութեանը Հայաստանի կոմունիստական (բոլշևիկների) պարտիայի տեղական կազմակերպութեանների ղեկավարութեամբ նշանակալից դեր է խաղացել:

¹ ՀԳ(բ)Պ ԿԿ ԿԵց ՊԱ, Ք. 32, գ. 10, էջ 30—31:

Ղազախ-Շամշադիների և Ճամբարակի շրջանների մի շարք գյուղերի աշխատավոր գյուղացիների ղեկավար տոկոսը բանվորական անցյալ ունեւր, նա դաստիարակվել էր Բաքվի և Անգրկովկասի բանվորական մյուս վայրերի պրոլետարիատի ուսուցիչին պայքարում և կապված էր Սովետական Ազգայնականի հետ: Իրանով պետք է բացատրել, որ գաղնականների գեւ գուրս եկած Ղազախ-Շամշադիների աշխատավորությունը մեծ տոկոսովություն և վճռականություն ցուցաբերեց: Այդ պայքարում առանձնապես աչքի ընկան այնպիսի ուսուցիչին գյուղեր, ինչպիսիներն էին Ղրղին (գաղնականները այդ գյուղը համարում էին «օձի բուն» գյուղացիների հիմնական մասի ուսուցիչին տրամադրությունների պատճառով), Սե. քարը (այս գյուղից 280-րդ գնդի կազմում կային 72 ապստամբ գյուղացիներ), Բրդեանը (Ենոքավանը, որը կրում է մայիսյան զինված ապստամբության հերոս, գաղնականների կողմից գնդակահարված Ենոք Մկրտումյանի անունը), Ջարեհչը, Ջենչինը, Վերին Կարմիր-Աղբյուրը, Կարմիր գյուղը, Ներքին Ճամբարակը, Թթու-Չուրը և այլ գյուղեր: Շամշադիների և մյուս վայրերի գյուղացիներից կազմված հայկական առաջին գունդը իր պայքարով և տրագիկաներով մեծ մասնակցություն ունեցավ 1921 թվականի գաղնականական ալան-տյուրայի ջախջախման և Հայաստանում վերստին և վերջնականապես սովետական կարգեր հաստատելու գործում:

A 33451

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220033451

(204)

